

Filozofia do vrecka, Ad fontes, Knižnica slovenskej literatúry, Svetová próza či najnovšie Exempla iuris mapujú to najhodnotnejšie z literatúry a humanitných vied nielen v národných či stredoeurópskych, ale i v európskych a svetových súvislostiach.

V spoločnosti naklonenej dnes viac konzumu a gýču ako zmysluplnému diskurzu vzdelancov o rozpornom svete okolo nás, predstavuje vydavateľstvo Kalligram v slovenskom aj maďarskom prostredí nádej, že koniec kultúry a kultúrnosti sa – zatiaľ – predsa len nekoná. A aspoň malý lúč svetla pre vzdelaného čitateľa, ktorý ešte, chcem veriť, nerezignoval.

ČO JE DNES NEDOSIAHNUTEĽNÉ, ZAJTRA TI SPADNE DO LONA*

Martin Bútor

Nevieme ešte, čo napíše György Konrád o svojej dnešnej bratislavskej návšteve. O tej spreď šiestich rokoch napísal v jednej z esejí, ktoré dnes máme pred sebou: „Je to výborný pocit ísť do Bratislavy s vedomím, že človeka volajú hlasy priateľov, aby slobodne prehovoril k stopäťdesiatim tisícom ľudí na námestí.“ Je nás tu dnes trochu menej ako vtedy, hoci priateľov má György Konrád medzičasom na Slovensku určite viac. A po dnešku pribudnú ďalší, budúci čitatelia jeho knižky s príznačným názvom Masky sa vracajú.

Konrádových dvadsaťtri esejí tematizuje skúsenosť, ktorá je dôverne známa aj na Slovensku. Nájdeme uňho vari všetky témy, ktoré sú aj kľúčovými slovenskými témami. To je povzbudzujúce, zvyšuje to priestory dorozumenia, a svojím spôsobom to potvrdzuje autorovo dávne presvedčenie o tom, že ako Stredoeurópania „máme spoločné vlastnosti“, že naše „ulice a mestské štvrte sú takmer zameniteľné“, že spolu obývame priestor typicky stredoeurópsky čiže zahustený: nemáme kam odísť jeden pred druhým, niet neosídleného priestoru, kde by sme sa mohli pred ostatnými ukryť.

Skľučujúcejšie je, že sa nám zatiaľ iba v malej miere podarilo to, čo Konrád označuje ako prijateľný spôsob života v takomto zahustenom priestore – totiž „vybásniť inteligentné životné stratégie, pružné životné pomery“.

Konrád toto prostredie pozná dôverne, z mnohých stránok. Ohmatal ho ako kurátor, pracovník poručenského úradu, skúmal ho ako urbánny sociológ. Zažil typické dilemy spojené s onými profesiami i s onou dobou. Má vôbec zmysel, ako o tom písal Petr Rákos, zmierňovať neznesiteľné, hojiť neliečiteľné, napravovať vyšintutých, pomáhať biednym, zastať sa bezbranných – navyše, pokúšať sa o to všetko za cenu kompromisov s vrchnosťou? Nepomáha sa tým vlastne systému, aby sa udržal? Nezlepšuje „dobrá práca“, drobné zlepšovanie života vyhliadky zlého režimu na prežitie?

* Prednesené na prezentácii knihy Györgya Konráda Masky sa vracajú (Edícia Domino, Bratislava, Kalligram, 1995), Bratislava, 27. 11. 1995. Vyšlo v publikácii Martin Bútor: Odklínanie. Bratislava, Kalligram, 2004.

Nie je to všetko nakoniec vlastne kontraproduktívne? Konrádov kurátor, referent poručenského úradu, postava jeho románu z roku 1969, sa túto dilemu pokúsi riešiť prekonaním rutiny. Mentálne zaostalé dieťa, idiota Feriho, neumiestni do ústavu pre choromyseľné deti, ale ujíma sa ho sám. Postupuje, mimochodom, podobne ako konalí niektorí psychoterapeuti o dve desaťročia neskôr, keď sa k tým najproblémovjším pacientom nasťahovali, začali s nimi žiť, pretože dospeli k presvedčeniu, že inak nedokážu schizofrenikom otvoriť nové možnosti pre komunikáciu. Ako sa dalo očakávať, pokus o sóloterapiu zlyhá. Konrádov hrdina úbohého idiota opúšťa – za Györgyom Konrádom ako spisovateľom a občanom sa zvrátené, idiotské pomery povlečú ďalej. Ako vytrvalý bežec na dlhé trate po celých dvadsať rokov od vydania prvého románu bude týmto pomerom vzdorovať a bude odolávať. A len čo sa mu po dvadsiatich rokoch na chvíľu zazdá – tak ako tu u nás, v Bratislave – že „fakty dali skôr za pravdu rojkovi ako skeptikovi“, vzápätí zistí, že „masky sa vracajú“.

Na viacerých miestach Konrád pomenúva podstatu premien: vidí ju v ústavnej demokratickej revolúcii. „Čo teda ešte drží pohromade liberálnu demokraciu?“ pýta sa. „Čo drží pohromade Európu? A čo drží pohromade svet? Dohoda, ústava, pravidlá hry, ktorých ducha si občania osvojili, to je základný text konsenzu.“

Čo to však znamená, byť občanom? Ako možno dosiahnuť, aby sa zo „spolupáchatelov“ niekdajšieho režimu stali ľudia vyznávajúci autonómiu a solidaritu, dve základné hodnoty ukotvené v zakladajúcej charte medzinárodného PEN klubu, ktorého bol Konrád jeden čas predsedom? Ako to urobiť, keď „štátny človek“ a občan koexistujú v jednej duši a jednom tele, premiešaní a prekladaní ako tmavé a svetlé vrstvy kakaového koláča. Konrád tomu venuje tri eseje s rovnakým názvom „Byť občanom“. „Sme občania, ktorí sa učia svoje práva,“ píše. V jeho očiach sa nimi stávajú tí, ktorí majú „vitalitu, vedia sa postaviť zoči-voči ťažkostiam, majú schopnosť správať sa nielen podľa predpísaných šablón“. Je to vnútorne prijatá rola človeka, ktorý sa vie prispôbiť normám, a dokáže ostať nezávislý; človeka, ktorý akumuluje kapitál, zhromažďuje vedomosti, ktorý má svoje územné a etnické putá, prispieva v prospech svojho spoločenstva, je však vždy aj „agentom širšieho okolia“: je doma vo svojom vlastnom svete, je však súčasťou väčšieho sveta. Konrád vie, že výsledkom poštátňovania je lajdácky, spustnutý občan: „Buď smerujeme k občianskosti, alebo sa poštátňujeme.“ Poštátňenie vedie k tomu, že civilný život ovládnu mafie. Je na nás, či sa opäť staneme štátnymi poddanými, čo by znamenalo obnovenie typických štátno-poddanských vlastností – nezodpovednosti, márnenia času, polovičatej práce. Konrád verí v *embourgeoisement*, a prekladá si to ako smerovanie k občianskosti.

Konrád pomenúva nebezpečenstvá, ktoré občianskej spoločnosti hrozia. Ak sa mu v júli 1989 videlo, že „duchovné rezervy diktatúry sa vyčerpali, členovia strany už nechcú byť nástrojmi diktatúry“, o dva-tri roky neskôr už vo vtedajšom Maďarsku pozoruje „obrovské zástupy hlupákov, výmenu jednej ideológie za druhú.“ Pred jeho očami sa formuje nová vládnuca elita, tentoraz v znamení nacionálneho etatizmu. Vidí autoritársku moc: „vyhrážanie sa, umlčovanie kritiky, prerábanie opozície na nepriateľa, odpočúvanie, nepotizmus, rozdávanie postov, prenechanie časti štátneho kapitálu nohsledom, znovuoživovanie štátostrany, chápanie verejnoslužobných postov ako služieb konkrétnej kličky, nenávisťná demagógia, anonymné listy a telefonáty so životunebezpečnými vyhrážkami“ a je mu úplne jedno, či táto moc používa komunistickú alebo fašistickú rétoriku, a dodajme, že nám tiež.

Konrád vidí protipól občianskej spoločnosti: je ním „horúčkovitý stav“ národného fundamentalizmu: „Koho raz posadne, ťažko sa ho zbaví, lebo psychóza kolektívnej

ukrivenosti mu skrz-naskrz prenikne mozgom... Najnebezpečnejšia je do seba uzavretá, chladná, abstraktná, ideologizovaná nenávisť, ktorá sa stala systémom a používa vedeckú frazeológiu... Vznikne umelo sýtená sebadeštruktívna kmeňová nálada. Táto kmeňová nálada posadne celé spoločenstvo vrátane inteligencie. Už aj spisovatelia uverili v kliše paradigmy národného štátu, mimo tejto paradigmy nemožno dnes pravdepodobne vôbec politizovať. Lenže rozumne rozmyšľať možno len mimo neho.“ Konrád sa desí predstavy o prechode od Klassenkampfu k Rassenkampfu, k stavu, keď „celú oblasť skôr-neskôr ovládnú polofašistické diktatúry, vedúce proti sebe slovnú vojnu“. Má prirodzené obavy o menšiny, bridia sa mu „novinári hrubšieho zrna“ diskreditujúci ľudí, „ktorí majú medzi svojimi predkami aj synov a dcéry iných národov“. Rozumie však tiež, čo znamená cnosť sebaovládania: „zvyšovať samostatnosť etnických skupín je účelné v tej miere, v akej ju okolie môže zniesť“.

Konrád je svetový autor, a neprestáva byť Maďarom. „Kto a čo je Maďar?“ pýta sa. „Každá udalosť spojená s Maďarmi, ktorá zanechala stopu. Všetky tvoje prejavy, tvoja múdrosť a hlúposť, všetko na čo si hrdý a za čo sa hanbiš, všetky obálky, na ktorých sú maďarské známky a maďarské adresy. Domy, v ktorých Maďari bývali a veci, ktoré používali kdekoľvek na zemi. Maďari sú smelí aj zbabelí, pravdovravní aj klamári, veľkorysí aj lakomí, láskaví aj krutí. Skrátka, je to nepochopiteľne mnohotvárna skutočnosť, o ktorej sa môžu jednoznačne vyjadrovať len hlupáci. Sebazujúca národná stratégia skúma to, čo podľa nej nie je národné, a vyžíva sa v jeho odsudzovaní. Sebarozvíjajúca národná stratégia skúma, čo by sa dalo ešte vo svete nájsť príbuzné s tým, čo doteraz pokladala za národné.“

György Konrád však nie je iba autorom slov, je aj autorom činov. Pretože bez schopnosti brániť sa demokracia neobstojí. Schopnosť demokracie brániť sa bola jedným z hlavných cieľov Demokratickej charty v Maďarsku: eliminovať násilie na politickej scéne právneho štátu: „Pravidlá politiky treba strážiť podobne ako pravidlá tenisu či futbalu. Demokratická charta ukázala násilným extrémistom, že sme v presile.“ V Maďarsku sa to, aspoň relatívne, podarilo, a recept bol na prvý pohľad jednoduchý: „To, čo vzdelaná stredná vrstva nestrpí, to neexistuje. Ak to predsa len existuje, to znamená, že sa s tým zmierila.“

„Hrozivým tieňom môjho detstva – spomína Konrád – bol národný socializmus na nemecký spôsob, hrozivým tieňom mojej dospelosti bola socialistická svetová sústava na ruský spôsob. Čo príde teraz? Malotirážny národný socializmus, prevažne štátny, v rovine superhodnoty sa zjavuje MY. Ten, kto o tom zapochybuje, je vlastizradca špiniaci do vlastného hniezda. Zabiť by ich bolo našim, vyrezať ten ich hnusný jazyk. Po tom prahnú zväčša bezmenní pisatelia listov.“

Na Slovensku nemusia byť anonymní. V januári 1977 marxistický literárny kritik Daniel Okáli prekvapujúco napísal báseň. Bola to reakcia na Chartu 77, s nadpisom „Niet hnusnejšieho vtáka, čo do vlastného hniezda fáka.“ Aj Okáliho recept bol jednoduchý: zakrútiť takýmto „kohútom“ – to mala byť narážka na Pavla Kohouta – krk. Tento víkend v novembri 1995 predseda slovenskej vlády buráca z mítingovej tribúny v stredoslovenskej Prievidzi na margo prezidenta: „Kde príde, tam nás špiní. Čo sa robí s vtákom, ktorý si špiní do vlastného hniezda?“

Masky sa vracajú.

Našťastie sa vracajú do sveta obohateného Györgyom Konrádom. Svojím spôsobom je tu s nami už po celé roky: aj jeho zásluhou sa naši maďarskí priatelia – od Bratislavy cez Dunajskú Stredú až po Komárno – stávali slobodnejšími, aj jeho zásluhou sme sa cez nich stávali slobodnejšími a rozhladenejšími my.

„Čo je dnes nedosiahnuteľné, zajtra ti spadne do lona,“ píše o svojej dôvere v organický vývin György Konrád, majiteľ dvoch duší, tej skeptickej i tej, ktorú označuje ako „ojedinelý prípad ochorenia“, totiž optimistickej. Vďaka jeho esejam môžeme lepšie premýšľať o tom, čo by sme chceli, aby nám spadlo do lona a najmä čo pre to musíme urobiť.

(2004)

HEGEL AKO FILOZOF KULTÚRY

Niekoľko úvah na okraj vydania slovenského prekladu Fenomenológie ducha, 2015, preložila Patrícia Elexová.

František Novosád

Keď na projekt G. W. F. Hegela – Fenomenológia ducha je jeho prvou veľkou realizáciou – pozeráme dnešnými očami, ako prvá nám udrie do očí je jeho ambicióznosť. Hegel chcel vybudovať „veľký systém“, ktorý by poskytol kľúč k pochopeniu všetkých sfér ľudského života a celých dejín ľudstva. Dnes sme oveľa skromnejší, a to bez ohľadu na to, ku ktorej filozofickej tradícii sa hlásime, a to bez ohľadu na to, že dnes máme k dispozícii oveľa viac „materiálu“, to znamená viac reálnych znalostí o fungovaní spoločností a o priebehu ich dejín, ako mal Hegel.

To druhé, čo nás zarazí, je diskrepancia medzi „materiálom“, ktorý mal Hegel k dispozícii a plánom jeho použitia. Hegel predsa ešte nemal k dispozícii korpus poznania, ktoré dnes charakterizujeme ako vedy o spoločnosti a človeku. Nebolo ešte sociológia, nebolo ešte dejepisectva v dnešnom zmysle slova, nebolo psychológia, nebolo ani etnológia. Europocentrizmus sa považoval za samozrejmosť.

Čo vlastne mal Hegel k dispozícii?

Nebolo toho málo, stále to však bol korpus základných znalostí o dejinách západnej kultúry, antiky a kresťanstva, predovšetkým však znalosti dejín filozofického myslenia. V jeho dielach, a mám na mysli predovšetkým Fenomenológiu ducha, nájdeme odkazy na umelecké diela a na politické dejiny. Nikde však Hegel neodkazuje na diela, ktoré by boli mimo okruh štandardnej vzdelanosti jeho doby. Inými slovami, odkazuje na diela, ktoré vtedy poznal každý vzdelanec. Tu sa však ukazuje, že vo filozofii nejde ani tak o to, koľko materiálu máte k dispozícii, ale o to, čo z tohoto materiálu dokážete vyťažiť. Aj dnes nachádzame filozofické iniciatívy, ktoré akoby si boli sebestačné, resp. základným „materiálom“, či dokonca zdrojom ich inšpirácie sú dejiny filozofie. Dokonca túto viazanosť na svoje vlastné dejiny by sme mohli považovať za podstatnú charakteristiku filozofie. Veď vari nijaká oblasť duchovnej produkcie nie je tak viazaná na svoju minulosť ako práve filozofia.

Fyzika dejiny fyziky vôbec zaujímať nemusia. Ani historik sa nemusí príliš zaujímať o dejiny dejepisectva. Podobne historik literatúry sa zaujíma o dejiny literatúry, nie o dejiny dejín literatúry. Vo filozofii je to ináč: len výnimočne sa stretávame s filozofickými iniciatívami, ktoré by sa zaobišli bez referencie k dejinám filozofie.